

Boşanmış Bireylerin Resmî ve Dini Boşanma Hakkındaki Algıları ve Anlamlandırmaları

Perceptions and Interpretations of Divorced Individuals About Official and Religious Divorce

Nimet FERAH^{ID}
Hatice KILINÇER^{ID}

Bingöl Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Din Psikolojisi Ana Bilim
Dalı, Bingöl, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 01.10.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2022
Yayın Tarihi/Publication Date: 29.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Nimet FERAH
E-mail: nferah@bingol.edu.tr

Atf: Ferah, Nimet - Kılınçer, Hatice.
"Boşanmış Bireylerin Resmî ve Dini
Boşanma Hakkındaki Algıları Ve
Anlamlandırmaları". *İlahiyat Tetkikleri
Dergisi* 58/1 (Aralık 2022), 77-87.

Cite this article as: Ferah, Nimet -
Kılınçer, Hatice. "Perceptions and
Interpretations of Divorced Individuals
About Official and Religious Divorce".
Journal of İlahiyat Researches
58/1 (December 2022), 77-87.

Content of this journal is licensed under
a Creative Commons Attribution-
NonCommercial-NoDerivatives 4.0
International License.

ÖZ

Son yıllarda dinî ve resmî nikâh arasında olduğu gibi resmî boşanmanın da fikhî açıdan geçerli kabul edilmesi gündeme gelmiştir. Ancak dinî'ya da resmî boşanma ayrımı fikhin ötesinde algısal ve duygusal süreçlerin aktif olduğu yaşantısal bir olaydır. Dinî boşanma bir olgu olarak toplum ve birey yaşamında devam edegelmektedir. Dolayısıyla bireylerin boşanma sürecinde bu olguyu psikolojik ve dinî açıdan nasıl anlamlandırdıkları ve algıladıkları bir problem oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı boşanmış bireylerin resmî ve dinî boşanmaya dair algı ve anlamlandırmalarını belirlemektir. Bireyler tarafından boşanmanın dinî boyutunun nasıl algılandığını belirlemek amacıyla; boşanmış 5'i kadın, 11'i erkek olmak üzere toplam 16 katılımcıya ulaşılmıştır. Nitel araştırma paradigmasına uygun bir şekilde katılımcılarla mülakatlar gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda boşanmış bireyler tarafından dinî boşanmanın önemsendiği ve içselleştirildiği; resmî boşanma, sosyal bir gerçeklik ve gerekli bir prosedür olarak algılanırken, dinî boşanmanın daha manevi, varoluşsal ve duygusal boyutuyla algılandığı ve anlamlandırıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Psikoloji, Boşanma Algısı, Talâk, Nikâh.

ABSTRACT

In recent years, it has come to the fore that official divorce is accepted as valid in fiqh, as it is between religious and official marriages. However, the religious divorce or official divorce is an experiential event beyond fiqh in which perceptual and emotional processes are active. Religious divorce continues as a phenomenon in society and individual life. Therefore, it is a problem how individuals interpret and perceive this phenomenon psychologically and religiously during the divorce process. The aim of the study is to determine the perceptions and interpretations of divorced individuals about official and religious divorce. In order to understand how the religious dimension of divorce is perceived by individuals and whether it differs from official divorce processes, divorced 5 female and 11 male participants (N=16) were reached. In the study, in which the qualitative research method was used, semi-structured interviews were conducted with the participants and the obtained data were analyzed by descriptive analysis method. As a result of the analysis, it has been determined that religious divorce is also considered important and internalized by divorced individuals like religious marriage, and while official divorce is perceived as a social reality and a necessary procedure, religious divorce is perceived and interpreted with a more existential and emotional dimension.

Keywords: Religion, Psychology, Perception of Divorce, Talaq, Marriage.

GİRİŞ

Din, insan yaşamının ve ailenin vazgeçilmez öğelerinden birisidir. Hem din hem aile sosyal bir kurum olmalarının yanı sıra insana anlam temin eden ve onu şekillendiren en önemli unsurlar arasında kabul edilmektedir. Din ve aile arasındaki karşılıklı etkileşim, evlenme biçiminden çocuk terbiyesine, ev idaresinden aile bireylerinin temel haklarına, eşler arasındaki münasebetten boşanmaya kadar hemen hemen her konuda iç içe geçmiştir.¹

Boşanma bireyi, aileyi, toplumu ve sosyal düzeni ilgilendiren bir sorundur. Birey açısından boşanma, zorlayıcı ve yıpratıcı bir süreçtir ve zorlu yaşam olayları arasında ilk sıralarda yer alan bir stres kaynağıdır. İçinde buldukları kültür ve statüye bağlı olarak bireylerin bu sıra dışı değişikliğe verdikleri reaksiyonlar farklılaşabilmektedir. Psikolojik bağlamı ile bu aynı zamanda bir uyum (adaptasyon) sorundur. Bazı bireyler negatif, bazıları ise pozitif bir şekilde bu süreçle başa çıkma davranışları göstermektedirler.² Yine bu süreçte bireyler pozitif ya da negatif bir şekilde dinî başa çıkma davranışları sergileyebilmektedirler.³

Boşanma ve din ilişkisinin birey psikolojisi açısından yansımaları din psikolojisi alanında yapılan farklı çalışmalarla incelenmiştir. Salim, boşanma sürecindeki bireylerin (n=105) stresle başa çıkma stratejilerini ve dini başa çıkma tarzlarını nicel yöntemle farklı değişkenler açısından incelemiştir. Sonuçta boşanma sürecindeki bireylerde cinsiyet, yaş, eğitim durumu, gelir durumu, öznel dindarlık algısı değişkenlerinin; bireylerin stresle başa çıkma ve dini başa çıkma tarzlarını etkileyen faktörler olduğunu bulmuştur.⁴ Baynal, nitel yöntem kullanarak gerçekleştirdiği mülakatlarla (n:20) dini başa çıkma açısından bireylerin kişilik özellikleri ve boşanma sonrasında kullanılan başa çıkma stratejilerini incelemeyi hedeflemiştir.⁵ Ferah ise boşanma sürecinde stres, depresyon, anksiyete gibi psikolojik semptomların dini başa çıkma ile ilişkisini nitel ve nicel yöntemlerle ortaya koymaya çalışmıştır.⁶ Korkmaz ise din sosyolojisi alanında yaptığı çalışmada Almanya'da yaşayan Müslüman Türklerin kadın örneklem (n:25) üzerinden dindarlık ve boşanma ilişkisini incelemiştir.⁷ Bunlara karşın felsefe ve din bilimleri alanında boşanma sürecini deneyimlemiş kişiler üzerinde resmî ya da dini nikâh/boşanma ayrımının birey psikolojisi açısından neden olduğu/olabileceği sorunlara yönelik spesifik bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir.

Aile yapısı araştırmasına (2016) göre Türkiye'de evlenen bireylerin %97,1'i hem resmî hem de dinî nikâh yaptırmaktadır. Yalnızca resmî nikâh yaptıranların oranı %1,8, yalnızca dinî nikâh yaptıranların oranı ise %1,1 olarak tespit edilmiştir.⁸ Dinî ya da resmî nikâh ayrımında olduğu gibi resmî ya da dinî boşanma ayrımı bir olgu ve gerçeklik olarak sosyal yaşamda cari bir görünüm arz etmektedir. Resmî nikâhla birlikte dinî nikâh da kıyıldığı için resmî yoldan boşanan eşlerin dinî nikâhlarının hâlâ devam ettiği şeklinde bir algı ortaya çıkabilmektedir. Mahkeme tarafından boşanan eşler, bu kanaate sahip oldukları için çeşitli nedenlerle evlilik hayatlarına devam edebilmekte ya da evliliğin bitmediğini düşünebilmektedir. Bu olgular, ayrılan/ayrılmakta olan bazı eşler arasında birbirlerinin aleyhine kullanılabilen, zorlayıcı etmenler olabilmektedir.⁹ Birey hayatı ve psikolojisi açısından bu olguların ne tür sorunlara yol açtığı ve nasıl algılandığı açık değildir. Boşanma, kişilerin yaşamını derinden etkileyen bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç içerisinde eşler arasında dinî boşanma konusunun bir tehdit ve bunaltı nedeni olacak tarzda problematik hale getirildiği kayıtlara geçmiştir.¹⁰ Konunun fihhi, hukuki ve psikolojik bağlamı gereği ve daha iyi anlaşılabilmesi açısından evlilik, boşanma ve din ilişkisinin farklı boyutları ile kısaca incelenmesinde yarar vardır.

1. EVLİLİK, BOŞANMA VE DİN

Evlilik, bütün toplumlar ve kültürler tarafından meşru kabul edilen tek birliktelik şeklidir. İki yetişkinin yaşamlarını yasalar ve/veya din çerçevesinde birleştirmesi olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Evlilik, kadın ve erkek arasında toplumun gelenek ve göreneklerine, değer yargılarına bağlı olarak şekillenmiş bir sözleşme olarak düşünülebilir.¹² Bu yönüyle evlilik, toplum ve bireyler açısından güçlü bir bağlı/bağlılığı ifade etmektedir. Tarih boyunca sosyo-kültürel yapıyla dinin iç içe geçtiği, evlilik ve aile hayatıyla ilgili önemli konularda dinî uygulamaların ön plana çıktığı görülmektedir. Dinler düğün töreni, kiminle evlenip evlenilemeyeceği, nikâh, doğum kontrolü, çocuk sahibi olma, cinselliğin sınırları, aile bireylerinin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları, boşanma, boşanmadan sonraki süreçte aile bireylerinin sorumlulukları gibi aileyle ilgili pek çok konuda bireylere rehberlik etmektedir.¹³

Evlilik ve aile hayatında zaman zaman sorunların çıkması kaçınılmazdır. Çiftler arasında ortaya çıkan sorunlar çözülemediğinde evlilik, boşanma ile sonlandırılmaktadır. Boşanma evliliğin feshedilmesi, eşler arasındaki bağın kopması ve nikâh akdinin sona ermesidir. Terim olarak bakıldığında boşanma, "hukuki kurallar çerçevesinde yapılmış bir evliliğin, tarafların karı-koca olarak hiçbir bağları kalmaksızın; fakat varsa ortak çocukların hakları saklı kalmak üzere yargıç kararıyla sona erdirilmesine ve tarafların başkalarıyla yeniden evlenmelerine olanak veren hukuki bir işlemdir."¹⁴

Din, teorik ve pratik boyutuyla evlilik sürecinde olduğu gibi boşanma sürecinde de oldukça etkilidir. İslâm'da nikâh ve boşanmanın nasıl olması gerektiği fihhî bir mesele olmakla birlikte bu konuda detaylı bilgi ve uygulamalar vardır. İslâmiyet'te boşanma müessesidir, İslâm'ın temel kaynaklarında bu konudaki düsturlar açıktır. Başlangıcından itibaren eşler arasındaki münasebet, evlilik ve aile hayatına dair prensipler gerek âyetlerde gerekse hadislerde bildirilmiştir.¹⁵ Boşanma, dini kaynaklarda fihhî bir mesele olarak nikâh ve talâk bahsi içerisinde incelenmektedir.¹⁶

Psiko-sosyal açıdan bakıldığında da dini boşanma boşanmanın bir boyutunu ya da türünü ifade etmektedir. Hukuki, ekonomik, ebeveyn, sosyal ve psikişik boşanma boyutlarında olduğu gibi birey açısından dini ve manevi boşanma da sürecin bir parçasıdır. Çünkü insanların

2 Thomas H. Holmes - Richard H. Rahe, "The social readjustment rating scale", *Journal of Psychosomatic Research* 11/2 (1967), 213; Richard S. Lazarus - Susan Folkman, *Psychological Stress and The Coping Process* (New York: Springer, 1984), 257-258.

3 Nimet Ferah, *Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı* (İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 2019), 242.

4 Esmâ Salim, *Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 109-112.

5 Fatma Baynal, "Boşanma Sonrası Başa Çıkma Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi", *Bilimname* 35 (2018), 253-282.

6 Ferah, *Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı*, 159-169.

7 Hatice Korkmaz, *Müslüman Türk Ailelerde Dindarlık-Boşanma İlişkisi: Almanya Rheinland Pfalz Eyaleti-Mainz Bölgesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021), 1-24.

8 TÜİK, "Aile Yapısı Araştırması, 2016" (Erişim 23 Kasım 2022).

9 Abdulvahit İmamoğlu - Nimet Ferah, "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (27 Aralık 2019), 507.

10 Ferah, *Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı*, 182-183.

11 Ayşe Kavak, *Evli Bireylerde Evlilik Doyumu, Aile İşlevselliği ve Çatışma Çözüm Stilleri* (Ankara: Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018), 9; Gülbahar Gül, "Aile ve Evlilik Kurumu", *Evlilik Okulu*, ed. Haluk Yavuzer (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 21-22.

12 Birsen Gökçe, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1978), 7.

13 Ahmet Rifat Geçioğlu - Ertuğrul Döner, "İslâm'da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 604; Hatice Kılınçer, *Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 75.

14 Çiğdem Arkan, *Halîkin Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması* (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1996), 25.

15 Ferah, *Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı*, 42-43.

16 Bk. H. İbrahim Acar, "Talâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Eylül 2022).

çoğu için evlilik kutsal bir yapıdır. Evliliğin bitmesi ise suç veya günah şeklinde düşünülebilmektedir. Bu yönleriyle boşanmanın bir inanç krizine, bir anlam sorgulamasına dönüştürebileceği göz ardı edilmemelidir.¹⁷ Kasapoğlu yaptığı literal çalışmada, İslam'da boşanma sürecinde yer alan iddet, ayrılık, uzak durma gibi uygulamaların, boşanmanın iyilik ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği emrinin terapötik bir etkiye sahip olduğunu ve bireylerin boşanma sürecinde de bir tür psiko-eğitim içerisinde olduklarını savunmuştur.¹⁸ Bu konunun boşanma sürecinde birey açısından önemini ve sonuçlarını anlayabilmek için resmî/dini nikâh/boşanma ayrımlarının bilinmesinde yarar vardır.

2. RESMÎ NİKÂH DİNİ NİKÂH, RESMÎ BOŞANMA DİNİ BOŞANMA AYRIMI

Modernleşme ve toplumsal değişim pek çok alanı etkilediği gibi aile ve evlilik hayatını da etkilemiştir. Günümüzde, eşle tanışma şekli ve tanışılan ortam, evlilik tercihi, evlenme yaşı vb. evlilikle alakalı pek çok konuda değişim yaşanmıştır.¹⁹ Diğer taraftan aileyle ilişkin yasal düzenlemeler ve politikalarda da ciddi değişiklikler olmaktadır. Yurt dışında farklı evlilik türlerinin yasal çerçevede tanınmasından tutun da ülkemizde müstakil bir bakanlık olarak aile politikalarının geliştirilmesine varana kadar değişim kendini her yönüyle hissettirmektedir. Bu değişimlerden birisi de Diyanet İşleri Başkanlığına (DİB) dinî nikâhla birlikte resmî nikâh kıyma yetkisinin de verilmesidir. Nüfus Hizmetleri Kanunu "Evlendirme Yetkisi" başlıklı 22. maddesinin resmî gazetede yayınlanmasıyla birlikte 2017 yılında il ve ilçe müftülüklerine evlendirme yetkisi ve görevi verilmiştir. Düzenlemenin yapılmasında yasal açıdan resmî-dini nikâh ayrımından doğan mağduriyetlerin önlenmesi etkili olmuştur.²⁰

Yasa, din, örf, adet ve gelenekler, evlilik gibi boşanmanın da nasıl olması gerektiği konusunda etkilidir. Günümüzde kanunlar evliliğin meşruiyeti ya da feshi için dinî nikâhı ve boşanmayı itibara almamakla birlikte resmî nikâhta dinî nikâh şartlarının yerine getirildiği görüşü hâkimdir. Tıpkı bunun gibi resmî boşanmanın da fikhî açıdan sahih olduğu ve dinî boşanma yerine geçtiği kabul edilmektedir. Mahkeme tarafından meydana gelen boşanmalar fakihlerin çoğuna göre, bâin bir talâk veya feshi sayılmaktadır. Yani niyet ne olursa olsun mahkemeye intikal etmiş ve mahkemece karara bağlanmış bir boşanma dinen geçerli sayılmaktadır.²¹

Ancak şunu söylemek gerekir ki bu ayrımlar gerek dinî gerek hukuki açıdan oldukça tartışmalı ve spekülâtif bir görünüm arz etmektedir.²² Ayrıca dinî nikâh ve boşanma gibi ayrımların zaman zaman suiistimal edilen durumlar olduğu bilinmektedir. Bunun önüne geçebilmek amacıyla bireylerin hakları yasalarca güvence altına alınmıştır. Hatta yakın zamana kadar, sadece dinî nikâh ile yapılan evlilikler suç kabul edilmiştir.²³ Öyle ya da böyle resmî ve dini olmak üzere modern yaşamda iki farklı olgunun ortaya çıktığı açıktır. Birey ve toplum yaşamı için bu, iki farklı yaşantı ve çatışma anlamına gelmektedir.

Günümüzde yapılan düzenlemeyle birlikte resmî nikâh dini nikâh yerine, resmî boşanma da dini boşanma yerine geçse de evlenmeye karar veren birçok çift resmî ve dinî nikâhlarını ayrı ayrı yapma gereği duymaktadır. ASPB'nin Türkiye genelinde yaptığı araştırmaya göre bireylerin %93,9'u hem resmî hem dini nikâh, % 2,6'sı sadece dini nikâh, % 3,4'ü ise sadece resmî nikâh yapmaktadır.²⁴ Bu bulgunun doğal bir sonucu olarak, bireylerin ayrılık kararı alındığında da resmî ve dinî boşanmayı ayrı ayrı gerçekleştirdikleri ön görülebilir. Dolayısıyla resmî-dini nikâh, resmî-dini boşanma hukuku ya da fikhî bağlamının ötesinde, konumuz açısından psiko-sosyal hususiyetleri ve bireye yansımaları olan güncel bir sorun olarak düşünülebilir. Bireylerin evliliği ve boşanmayı dinî boyutuyla nasıl algıladıkları ve anlamlandırdıkları onların dinî ve bireysel yaşantısı açısından önemlidir. Çoğu insan evliliğin sonlanmasında dini değerlendirmeler yapmaktadır. Bu konuda kendilerini sorgulayabilmektedir. Manevi yaşamı işlevsiz kılacak özelliklerden manevi başarısızlık duygusuna, dini suçluluk duygusundan karşı tarafı suçlamaya ve şeytanlaştırmaya varana kadar bu sorunlar, bireyin psikolojisini ve dini yaşantısını son derece olumsuz etkileyen bir görünümde ortaya çıkabilmektedirler.²⁵

Hukuki düzenlemeler ve dini otoritelerin yaptığı açıklamalarla birlikte dindar bireyler için resmî-dini nikâh ve resmî-dini boşanma dair algı ve anlamlandırmaların değişip değişmediği ve ne anlama geldiği muğlaktır. Dini-resmî nikâh, dini-resmî boşanma alan yazında daha çok fikhî ve hukuki yönleri ön plana çıkarılarak çalışılmıştır. Fikhî ve hukuki bağlamının ötesinde bireylerin evlilik ve boşanma sürecine dair algı ve anlamlandırmaları daha sonraki hayatlarını düzenleme, evliliğe yüklenen anlam boşanma süreciyle baş etmede etkilidir. Çalışma boşanmış bireylerin dini-resmî nikâh ayrımıyla birlikte dini-resmî boşanmaya yükledikleri anlam ve algılarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla ve aşağıda belirtilen yöntem çerçevesinde gerçekleştirilen alan araştırmasında konunun önemini gösteren somut verilere ulaşılmıştır.

3. YÖNTEM

Araştırma sorusu ve örneklem yapısı dikkate alındığında çalışmanın nitel araştırma yöntemi ile yapılmasının daha uygun olduğu düşünülmüştür. Çalışmadaki veriler nitel araştırma metodlarından yarı yapılandırılmış mülakatlar ve gözlem yoluyla elde edilmiştir. Mülakat, katılımcıların duygu, düşünce ve değerlendirmelerini keşfetmeye yarayan ve konuyla alakalı belli kişilerin görüşlerinin önem arz ettiği

17 İmamoğlu - Ferah, "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din", 501; Paul Bohannon, "The Six Stations of Divorce", *Divorce and After*, ed. Paul Bohannon (New York: Doubleday and Company Inc., 1970), 33; Mariliyn Coleman vd., "Divorce and Postdivorce Relationships", *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*, ed. Anita L. Vangelisti - Daniel Perlman (USA: Cambridge University Press, 2006), 161.

18 Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Terapötik Boşanma", *Bilimname IX/3* (2005), 75-87.

19 ASPB, *Türkiye'de Evlilik Tercihleri*, Araştırma Raporu (Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015) (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü), 25; Hasan Bacanlı, "Eş Tercihleri", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi 2/15* (2001), 7.

20 Uyanık, "Müftülükler Resmî Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi ve İslâm Hukuku Açısından Uygulamada Karşılaşılabilecek Muhtemel Problemler", 400; Erinc, "Resmî Nikâh Karşılaştırması ve Müftülere Nikâh Görevinin Verilmesi", 303-334.

21 Bedri Aslan, "Muvazaalı Boşanmanın Hükümü", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/1* (2019), 88-89.

22 Bu konudaki bazı tartışmalar ve fetvalar için bk. DİB, *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018); DİB, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı - II* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009); DİB, *Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı - VI* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018).

23 Bk. 27.05.2015 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen TCK 230/5-6.

24 ASPB, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler (TAYA 2013)*, Araştırma Raporu (Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2011) (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü), 73.

25 İmamoğlu - Ferah, "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din", 509.

durumlarda kullanılan etkili bir metottur.²⁶ Araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler betimsel analize tabi tutularak çözümlenmiştir.

Çalışmanın nitel verilerini toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından demografik bilgi formu ve 15 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış soru formu oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış mülakat soruları açık, anlaşılır, farklı anlamda anlaşılmayacak, yönlendirmenin olmadığı, katılımcıların kendilerini rahat ifade edebilecekleri şekilde hazırlanmıştır.²⁷ Oluşturulan sorularla ilgili alan uzmanlarından görüş ve öneriler alınmış ve sorulara son şekli verilmiştir. Araştırmacılar tarafından ihtiyaç halinde katılımcılara zaman zaman ek sorular yönlendirilmiştir.

Amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen çalışma grubu 16 kişiden oluşturulmuştur. Örneklem, boşanma sürecini deneyimlemiş 5 kadın ve 11 erkekten (N = 16) oluşmaktadır. Mahremiyeti korumak amacıyla katılımcılar K1-Kadın, K2-Erkek, K3-erkek... şeklinde kodlanmıştır. Gereklilik etik izinler²⁸ alındıktan sonra, veriler, çalışmaya gönüllü katılan kişilerden Ağustos-Ekim 2022 tarihlerinde toplanmıştır.

Katılımcıların genel sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında örneklem grubunun neredeyse üçte biri kadın, üçte ikisi ise erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı 28 ila 52 arasında değişmekle birlikte yaş ortalaması 40,25'tir. Katılımcıların %43,75'i lisansüstü, %37,50'i üniversite ve ön lisans, %18,75 lise mezunudur. Örneklemdeki hepsi özel sektörde ya da kamuda çalışmaktadır. Örneklemde dört kişi hariç (K2-Kadın, K4-Erkek, K5-Erkek ve K14-Erkek), çoğunluk ailesinden ya da kuran kursundan dinî eğitim aldığını belirtirken K1-Kadın ve K11-Erkek İmam Hatip Lisesini bitirdiklerini, K16-Kadın ise ilahiyat fakültesi mezunu olduğunu bildirmiştir.

Çalışmadan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Betimsel analiz, daha önceden belirlenen temalar dik-kate alınarak verilerin özetlenmesi ve yorumlanması içerir. Bu bağlamda araştırmacılar tarafından sistematik bir şekilde elde edilen ve betimlenen veriler arasındaki neden sonuç ilişkisi incelenmiş, açıklama ve yorumlama yapılarak bulgular ortaya konmuştur.²⁹ Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlamak için katılımcılarla iletişim içinde olunmuş, gözlem yapılmış, doğrudan alıntılara yer verilmiş, uzman görüşüne başvurulmuştur.³⁰

4. BULGULAR VE YORUM

Bütüncül bir değerlendirme yapabilmek amacıyla katılımcılara öncelikle boşandıkları eşleriyle nasıl tanıştıkları ve evlendikleri, dindarlık algıları, boşanmanın nasıl gerçekleştiği sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu ayrıldığı eşi ile iş ve arkadaşlık ortamında tanışarak evlendiğini, üç katılımcı (K3-Erkek, K11-Erkek ve K15-Kadın) görücü usulü ile evlendiğini, K16-Kadın ise ailesinin zorlamasıyla evlendiğini ifade etmiştir. Katılımcıların evlilik yaş ortalaması ise yaklaşık 25'tir. Katılımcıların evlilik süresi ise 6 ay ile 19 yıl arasında değişiklik göstermektedir.

Katılımcıların yarısından fazlası anlaşmalı, %29,6'sı çekişmeli boşanma yaşadıklarını açıklarken bazıları görünürde anlaşmalı olsa da gayr-i resmî çekişmeli bir boşanma süreci geçirdiklerini söylemişlerdir. K15-Kadın ise gıyaben boşandığını belirtmiştir. Anlaşmalı ya da çekişmeli olsa da resmî boşanma sürecinin yanı sıra dinî boşama sürecinin şekillenmesi ve anlamlandırılması açısından boşanma kararını kimin verdiği önemlidir. Kadın katılımcılardan K2, K15 ve K16 boşanma kararını kendilerinin aldığını belirtirken K1 ve K7 eşleri tarafından boşanma kararının verildiğini söylemiştir. Erkek katılımcılardan K5, K6, K9, K10 ve K14 boşanma kararını kendilerinin aldığını, K11 ve K12 eşleri tarafından boşanmaya karar verildiğini, diğer erkek katılımcılar ise (K3, K4 ve K13) eşleri ile birlikte boşanma kararı aldıklarını bildirmiştir.

Katılımcıların kendilerine ve ayrıldıkları eşlerine dair dindarlık algısını anlayabilmek için 1(hiç) ve 5(çok fazla) puan arasında değişen skala da değerlendirmeler yapmaları istenmiştir. Katılımcılardan %62,5'i (K2, K3, K4, K5, K7, K10, K11, K12 ve K16) kendini *fazla dindar* hissederken, % 31,5'i (K1, K6, K8, K9 ve K15) orta seviyede dindarlık bildirmiştir. Yalnızca K16 kendini çok fazla dindar hissettiğini ifade etmiştir. Katılımcılardan K5, K9 ve K16 ayrıldığı eşini dindar olarak algılamazken, K6, K10 ve K15 ayrıldığı eşinin dindarlığını *biraz dindar*, K7, K8 ve K12 ayrıldığı eşinin dindarlığını *orta düzeyde dindar*, diğerleri ise *fazla dindar* olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla iki katılımcı hariç (K1 ve K14) çoğunluk ayrıldığı eşini kendisine eşit düzeyde (%37,59) ya da kendisinden daha az (%50) dindar olarak algılamaktadır. Boşandığı eşi ile dindarlık düzeyi açısından katılımcı lehine en büyük fark K16 ve K5'te ortaya çıkmıştır.

Çalışmada katılımcıların resmî ve dinî boşanma algılarını tam olarak belirlemek amacıyla yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiş, bulgular alt ve üst temalara ayrılmıştır. "Evlilik-Din İlişkisi ve Dinî-Resmî Nikâh Algısı" ve "Resmî-Dinî Boşanma Karşılaştırması" olmak üzere iki üst tema ve bunların her birinin altında iki alt tema ortaya çıkmıştır. Bu temalar aşağıda sırasıyla açıklanmıştır:

4.1. Evlilik-Din İlişkisi ve Dinî-Resmî Nikâh Algısı

Dindar bireylerin evlilik hayatlarında dinî referanslara başvurmaları, evliliğin kurulma, devam etme ve sorunların çözümünde etkili olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle katılımcıların evliliklerinde dinin etkisini, resmî ve dinî nikâha nasıl anlamlar yüklediklerini tespit etmek amacıyla sorular sorulmuş ve elde edilen bulgular "Dinin Evliliğe Etkisi" ve "Resmî Nikâh-Dinî Nikâh Algısı" olmak üzere iki alt tema halinde sunulmuştur.

26 A. Hamdi İslamoğlu - Ümit Alniaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 2019), 225; Türker Baş - Ulun Akturan, *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, ts.), 114.

27 Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 71.

28 Çalışma Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 14.09.2022-E.72191 tarih ve sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir.

29 Hasan Şimşek - Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2016), 139-240.

30 Gökhan Arastaman vd., "Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenilirlik: Kuramsal Bir İnceleme", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/1 (2018), 52-60; Şimşek - Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*, 273-281; John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Temel Yaklaşıma Göre Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 250.

4.1.1. Dinin Evliliğe Etkisi

Katılımcılara öncelikle evlilik ve aile hayatıyla ilgili aldıkları kararlarda din ve maneviyatın ne kadar etkili olduğu sorulmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamı din ve maneviyatın evlilik ve aile hayatlarıyla ilgili kararlarında etkili olduğunu ifade etmişlerdir. K1-Kadın, ne kadar etkili olduğunu anlatmak için “*Suyun hayatiyeti kadar*” ifadesini kullanmıştır. Katılımcılardan bazıları ise biraz etkili olduğunu ifade etmiştir.

Kendilerini dindar olarak tanımlayan bireylerin genel olarak eş tercihi yaparken eş adayının din ile olan ilişkisini dikkate almaları beklenmektedir. Eş tercihi yaparken eşin dindar olmasını ne kadar dikkate aldıklarını belirlemek amacıyla katılımcılara “*Evliliğe karar vermenizde eski eşinizin dine bakış açısı/dindarlığı ne kadar etkili oldu?*” sorusu yönlendirilmiştir. Katılımcıların % 31,3’ü etkili, %18,8’i oldukça etkili olduğunu ifade etmiştir. Yine katılımcıların 25’i hiç etkili olmadığını söylerken, %18,8’i ise biraz etkili olduğunu dile getirmiştir. Elde edilen bulgular bir önceki soruya verilen cevaplarla bir bütün olarak düşünüldüğünde evlilik ve aile hayatında din ve maneviyatın çok fazla etkili olduğunu söyleyen katılımcıların eş seçiminde eşin dindar olmasının birinci öncelikleri olmadığı görülmektedir.

Eş tercihinin yanı sıra eşleri ile evlilik hayatları boyunca dinî konularda nasıl bir ilişki içinde olduklarını belirlemek amacıyla katılımcılara öncelikle “*Ayrıldığınız eşinizin dinî noktalarda size karşı bir zorlaması/dayatması var mıydı?*” sorusu yönlendirilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu eşlerinin dinî konularda kendilerine herhangi bir dayatma/zorlaması olmadığını dile getirmiştir. Eşlerin evlilik öncesi ve sonrası dinî noktalardaki değişimini K11-Erkek “*Evlenmeden önce görüldüğü gibi değildi dinî konularda,*” yine K10-Erkek “*Hayır. Son 2 yıl dinden uzaklaşarak din dışı yaşamayı tercih etti.*” şeklinde ifade etmişlerdir. Son olarak K16-Kadın “*Ben namazdayken bana tekme atıp beni yere savuracak ve yabancı erkeklerin yanında başörtümü başımdan çekip açacak kadar.*” sözleriyle eşinin kendisini olumsuz anlamda dinî konularda oldukça zorladığını anlatmıştır.

Son olarak katılımcılara “*Dinî konularda eşinizle yakınlığınız nasıldı? Manevi paylaşımınız nasıldı?*” sorusu yönlendirilerek eşler arasındaki manevi yakınlığın nasıl olduğu belirlenmek istenmiştir. Katılımcılardan birçoğu eşleriyle manevi bir yakınlıklarının olmadığını ya da çok az olduğunu dile getirmiştir: “*Pek yakın değildik*” (K3-Erkek), “*Asgari düzeyde*” (K8-Erkek), “*Gerekli olduğu kadar*” (K5-Erkek) gibi yanıtlar alınmıştır. Yine K12-Erkek “*Kısmen örtüşüyorduk. Tesettürlü idi; fakat yaşama tarzı olarak kültürel anlamda oldukça farklı olduğumuzu anladım. Giyim konusunda anlaşamıyorduk. Sürekli kavga ediyorduk. O daha modern tarzda tesettürü benimsemişti.*” diyerek manevi yakınlığın azlığını ifade etmiştir. Bazı katılımcılar ise manevi yakınlıklarının oldukça kötü olduğunu dile getirmişlerdir: “*Nuh a.s. ile oğlu, İbrâhim a.s. ile babası, Rasûlullah ile de dedesi ve amcaları gibiydik.*” (K16-Kadın), “*Kötüydü. Çünkü iletişime kapalıydı çoğunlukla. Kendi düşüncesinin her zaman doğru olduğuna inanırdı. Manevi paylaşımımız fazla yoktu. Kişilik olarak paylaşımı pek sevmezdi. Herkes kendi başına maneviyatını yaşardı.*” (K10-Erkek). Katılımcılardan yalnızca K7-Kadın “*Camiye beraber giderdik, ondan sesli kuran okumasını isterdim.*” diyerek eşiyile manevi paylaşımı olduğundan söz etmiştir.

Özetle katılımcıların evlilik ve aile hayatında aldıkları kararlarda büyük oranda din ve maneviyatın etkili olduğunu ifade etseler de bunu eş tercihi kısmında vazgeçilmez bir öncelik olarak görmedikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte evlilik hayatları boyunca büyük çoğunluğu dinî anlamda eşinin herhangi bir dayatması olmadığını dile getirirken, katılımcıların neredeyse tamamının eşiyile manevi bir yakınlık kurmadıkları görülmüştür.

4.1.2. Resmî Nikâh-Dinî Nikâh Algısı

Katılımcıların resmî ve dinî nikâhı nasıl algıladığı ve anlamlandırdıklarını belirlemek amacıyla katılımcılara öncelikle “*Dinî nikâh yapıldığında ne hissettiniz, dinî nikâh sizin için ne anlama geliyor?*” diye sorulmuştur. Katılımcılardan bazıları dinî nikâhı *güzel bir duygu* olarak ifade etmişlerdir. Bazıları dinî nikâhın önemli ve gerekli bir eylem olduğunu, dinen olması gereken bir koşul olarak gördüklerini ifade ederken, K1-Kadın ve K3-Erkek dinî nikâhı *Allah katında helal olma* düşüncesiyle özetlemişlerdir. K8-Erkek dinî nikâh için “*Her şey o, yani resmî bile bir sadece kâğıt parçası gibi*” derken K10-Erkek “*Çok önemli. Çünkü inancım gereği Allah’ın huzurunda onun istediği kurallarla evlenmek benim için önemliydi ve bunu yapmakta bana büyük bir huzur verdi.*” diyerek dinî nikâhın kendileri için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Benzer şekilde K12-Erkek “*Benim için önemli olan dinî nikâhtı. Bu bizim yakınlığımızı ki öncesinde flört döneminde beraber dolaşıyorduk fakat nikâh olmadığı için aramızda çok rahatsız hissediyordum. Sanırım o da çok rahat değildi. Dinî nikâh kıyılması bizi zinadan kurtardı diyebilirim. Manevi olarak ona hissettiğim yakınlık dinî olarak tescillenmiş oldu ve rahatladım...*” ifadesiyle dinî nikâhın kendisini zinadan kurtardığına işaret etmiştir. Elbette bu bir rasyonelleştirme ve savunma mekanizması olarak yorumlanabilir. K2-Kadın hissettiği duyguyu “*Allah’ın huzurunda birbirimize evet derken içimde de korku vardı*” diyerek ifade etmiştir. Diğer katılımcılar ise dinî nikâhın kendileri için güzel bir duygu olduğunu, bağlılık hissettiklerini, mutlu olduklarını, karşısındaki kişinin eşi olduğunu hissettikleri ilk an olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılara ikinci olarak “*Resmî nikâh yapıldığında ne hissettiniz, resmî nikâh sizin için ne anlama geliyor?*” diye sorulmuştur. Resmî nikâh dinî nikâhın aksine katılımcılar tarafından büyük oranda işlevi, hukuksal yönü ön plana çıkarılarak tanımlanmıştır: Güvence, zorunluluk, resmî kayıtlar için gerekli bir işlem, yasalara uymak, güvende olmak, ülkenin kurallarına uymak, toplum tarafından kabul görmek ve birlikteliği hukuk kurallarına göre güvence altına almak yapılan tanımlardan bazılarıdır. K12-Erkek “*Resmî nikâh benim için formalitedir. Ancak bu formalitenin bağlayıcılığı önemlidir. Toplumsal açıdan ve devletin size sunduğu olanak ve haklardan yararlanmanız için yani toplumsal ve yasal meşruiyet için gerekli bir işlemdir.*” derken K2-Erkek benzer şekilde “*Formalite işin reklam kısmı*” olarak tanımlamıştır. K15-Kadın herhangi bir şey hissetmediğini belirtmiş, K8-Erkek ve K9-Erkek güzel bir duygu, K5-Erkek ise bağlılık olarak ifade etmiştir. Katılımcıların cevapları bütün olarak değerlendirildiğinde resmî nikâhın daha çok işlevsel fonksiyonu, hukuki dayanak olması ve zorunluluk olması üzerinde durulduğu, duygu boyutuyla alakalı değerlendirmelerin yok denecek kadar az olduğu görülmüştür.

Resmî ve dinî nikâha dair algılarını belirlemek amacıyla katılımcılara resmî ve dinî nikâhtan hangisinin kendileri için öncelikli ve önemli olduğu sorulmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamına yakını dinî nikâhı daha öncelikli gördüklerini ifade etmişlerdir. Amaçlı örneklem metodu ile seçilmiş katılımcıların sınırlılıkları düşünüldüğünde bu veri geniş ve farklı örneklem grubu ile test edilmeye muhtaçtır. Ancak örneklem özelinde yinelenen olursa katılımcıların çoğu için dinî nikâh öncelikli bir meseledir. Katılımcılardan bazıları ise her ikisinin de

önemli ve gerekli olduğunu ve aynı anda yapılması gerektiğini söylemiştir: “Her ikisi de. İkisi de olmazsa olmaz. Aynı zamanda yapılmasının gerektiğine inanıyorum. Ama günümüzde dinî nikâhın insanlar tarafından istismar edilmemesi için önce resmî nikâh hemen akabinde de dinî nikâh bugünün şartlarına göre daha uygun diye düşünüyorum.” (K10-Erkek). Resmî nikâhın da dinî nikâh yerine geçtiğine değinen (K16-Kadın) kadın zaviyesinden bakıldığında resmî nikâhın daha öncelikli olması gerektiğini belirtmiştir.

Resmî ve dinî nikâhı nasıl anlamlandırdıklarını belirlemek amacıyla katılımcılara son olarak “Evlilik bağının kurulduğunu/aidiyeti dinî nikâhta mı resmî nikâhta mı daha çok hissettiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu dinî nikâhla birlikte evlilik bağının kurulduğunu ve aidiyeti hissettiklerini, K7-Kadın “Dinî, çok önemli. Resmî, çocuk ve mal güvenliği veriyor, maalesef” diyerek ifade etmiştir. Katılımcıların bazıları ise evlilik bağını resmî nikâhla hissettiklerini ifade etmişlerdir. “Resmî nikâhta; çünkü yasal bir bağlayıcılığı yok dinî nikâhın” (K1-Kadın). Yine K2-Kadın ve K12-Erkek resmî ve dinî arasında bağ ve aidiyet hissetme açısından herhangi bir ayrım yapmamıştır.

4.2. Resmî-Dinî Boşanma Karşılaştırması

Katılımcıların boşanma süreçlerinde dinin etkisini, resmî ve dinî boşanmayı nasıl algıladıklarını ve anlamlandırdıklarını tespit etmek amacıyla sorular sorulmuş, özellikle dinî boşanmanın psiko-sosyal bağlamı ile sürece nasıl eklemeli olduğu ya da bir etkisinin olup olmadığı, talâk, iddet gibi boşanmaya ilişkin dinî kavramların nasıl anlamlandırıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular “Boşanmada Dinin Etkisi” ve “Boşanmaya Yüklenen Anlam” olmak üzere iki alt tema halinde sunulmuştur.

4.2.1. Boşanmada Dinin Etkisi

Katılımcılara boşanmaya ilişkin genel soruların yanı sıra boşanmanın dinî yönünü kapsayan sorular yöneltilmiştir. Genellikle resmî boşanmanın gölgesinde kalan ve görünmeyen dinî boşama/boşanma olgusunun boşanma sürecinde etkin bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Katılımcıların büyük çoğunluğu dinî boşamanın tek seferde gerçekleştiğini ifade etmiş, K7-Kadın uzun süre ayrı yaşadıkları için dinî nikâhlarının düştüğünü, K15-Kadın dinî boşama olmadığını, mahkemeye gelmeyen eşi hakkında gıyaben boşanma kararı verildiğini söylemiştir. Yine, K13-Erkek dinî boşamanın tek seferde olmadığını bildirmiş, bazı katılımcılar dinî boşamayı sorgulamıştır: “...Neden nikâhta kadına da sorulurken, boşanmada salt erkeğin hem de üç defa ‘Benden boş ol’ demesiyle boşanma olacağına inanmıyorum. Bu sadece beşeri bir ritüel ve ben Allah’ın dediklerine inanıyorum.” (K16-Kadın).

Katılımcılara talâk hakkında ne bildikleri ve boşanma sırasında “mihir” konusunun gündeme gelip gelmediği sorulmuştur. Dinî boşanmayı yakından deneyimlemiş ve örgün eğitim dışında dinî eğitim almış olsalar da bazı katılımcıların “talâk” kavramını tam olarak bilmediği anlaşılmıştır. Ancak evlilikte gündeme gelmesi de ikisi hariç (K2-Kadın, K6-Erkek) katılımcıların hepsi boşanmada mihrin gündeme geldiğini ve büyük çoğunluğun da mihr alıp (kadın) mihr verdiklerini (erkek) söylemişlerdir. Katılımcıların bazıları ise mihr konusuyla ilgili problem yaşadıklarını aktarmışlardır. K16-Kadın boşanırken mihr al(a)madığını, eşinin böyle bir duyarlılığa sahip olmadığını, K12-Erkek ise resmî boşanmayı resmî nikâh gibi prosedür olarak görmekle birlikte anlaşmalı boşanmak durumunda kalsa da haksız yere eşi tarafından evliliğinin sonlandırıldığını belirterek ayrıldığı eşinden mihrini geri alamadığını ifade etmiştir.

Din ve maneviyatın evlilik hayatlarıyla ilgili aldıkları kararlarda etkili olup olmadığı yanı sıra boşanma gündeme geldiğinde dinin sunmuş olduğu çözüm önerilerine ne oranda başvurduklarını belirlemek amacıyla katılımcılara boşanma öncesinde Kur’an’da yer alan “hakem” uygulamasından yararlanıp yararlanmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların neredeyse tamamı boşanma öncesi süreçte başvurulması tavsiye edilen “hakem” uygulamasından yararlanmadıklarını ifade etmişlerdir. K1-Kadın boşanmaya kararlı olduğu için gerek duymadığını belirtirken, K15-Kadın “Hakem olmadı. Aile büyükleri hep bize bıraktı kararı.” diyerek böyle bir uygulamaya başvurulmadığını dile getirmiştir. Yine K10-Erkek “Hayır çünkü bizim boşanma sürecimizde eşim dinî reddettiği için, hatta bunların anlamsız olduğunu düşündüğü için gündeme almadık.” diyerek eşinden kaynaklı nedenlerle bu uygulamadan yararlanmadıklarını ifade etmiştir. K11-Erkek ve K12-Erkek hakem uygulamasından yararlandıklarını söylemekle birlikte sorunların çözümünde etkisiz olduğunu dile getirmişlerdir: “Evet. Benim ve onun tanıdığı akrabamız olmayan akli başında yaşını başını almış insanlardan ara bulucu olmaları için rica ettim; fakat annesi gelen aracıları reddetti. Onlarla kabaca konuştu ve bana hakaret etti. Böylelikle bu hakemlik olayı da maalesef işe yaramadı. Hakemler büyük bir sorunları yok demesine rağmen annesi kesinlikle bu evliliğin bittiğini ilan etti.” (K12-Erkek).

Katılımcılara son olarak boşanma sürecinde fikhî bir destek alıp almadıkları sorulmuştur. Katılımcıların ikisi hariç (K2-Kadın, K7-Kadın) hepsi boşanma sürecinde herhangi bir fikhî destek almadıklarını ifade etmişlerdir. K10-Erkek “Kişisel bilgilerimle, kitap ve internet kaynaklarından araştırarak bilgiler edindim.” derken K15-Kadın “Almadım. Öyle TV’den duyduklarım” cevabını vermiştir.

Cevaplar bütün olarak ele alındığında katılımcıların talâk konusunda yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte mihr konusunun boşanma esnasında gündeme geldiği görülmüştür. Yine hakem uygulamasının boşanma sürecinde etkin bir şekilde kullanılmadığı, hakem uygulamasına başvuran birkaç kişinin de bu uygulamanın etkinliğinden yararlanmadığı görülmüştür. Benzer şekilde katılımcıların boşanma sürecinde fikhî bir desteğe başvurmadıkları, süreci kendi bireysel çabalarıyla yürüttükleri belirlenmiştir.

4.2.2. Boşanmayı Anlamlandırma/Boşanmaya Yüklenen Anlam

Dinî ve resmî boşanmaya yüklenen anlam ve boşanma sonrasında neler hissedildiğini belirlemek amacıyla katılımcılara öncelikle dinî boşanmanın kendileri için ne anlama geldiği sorulmuştur. Katılımcılardan bazılarının dinî boşanmayı tüm bağların kopması, ayrılık, her şeyin bitmesi, hayatta başarısızlık (K2-Kadın, K5-Erkek, K9-Erkek, K7-Kadın) gibi duygusal boyutu ön planda tutarak anlamlandırdıkları belirlenmiştir. Bazılarının ise dinî boşanmayla ilgili “Dinen yapılması gerekli olan bir şey, inancın gereği, dinî kurallara göre boşanmak, ayrılmak, sorumlu olmamak vb.” (K4-Erkek, K13-Erkek, K14-Erkek) tanımlamalar yaptığı görülmüştür. Katılımcılardan bir kısmı ise dinî boşanmayı kutsalla daha yakından ilişkili bir biçimde anlamlandırmıştır: “Allah huzurunda ve dinî kurallara göre ayrılmak. Aynı zamanda manevi ve ruhi olarak da ayrılmak.” (K10-Erkek), “Kadın ve erkek arasında onları birleştiren Tanrısall/manevi bağın kopması/koparılması. Tabi bunu manevi ontolojik boyutuyla algılıyorum. Dinî nikâh akdini nasıl önemsiyor ve ona kutsallık atfediyorsam dinî boşanmayı da

o derece önemsiyorum.” (K12-Erkek). Bazı katılımcılar ise dinî boşanmayı “namusum değil, Allah katında helalimden vazgeçmek” gibi mahremiyet boyutunu ön planda tutarak ifade etmişlerdir. Kısacası dinî boşanmayı anlamlandırma sürecinde bazı katılımcıların duygusal boyutu ön plana çıkarırken, bazılarının daha varoluşsal ve manevi ifadelerle yer verdiği, bazı katılımcıların ise kutsalla ve evlilikteki mahremiyetle ilişkili olarak tanımladıkları görülmüştür.

Katılımcılara ikinci olarak “*Dinî boşanma sonrasında kendinizi nasıl hissettiniz?*” sorusu yönlendirilmiştir. Katılımcılardan birkaçı hiçbir şey hissetmediklerini söylerken (K4-erkek, K5-Erkek, K6-Erkek), bazıları ise iyi hissettiklerini dile getirmişlerdir (K13-Erkek, K14-Erkek). Katılımcılardan bazıları hissettikleri duyguyu rahatlatma olarak nitelendirmiştir: “*Acayip rahatlamış hissettim. Kuşlar gibi hafiflemiş.*” (K12-Erkek), “*Üzgün ve üzerimden koca bir yük kalkması*” (K3-Erkek). Bazıları ise hissettiği rahatlatmanın gerekçesini boşanma öncesinde yaşanan olumsuzlukların bitmesi olarak açıklamıştır. Örneğin K11-Erkek, “*Psikolojik olarak rahatlatma. Dinen üzülmiş olsak da boşanmanın kötü bir şey olduğunu öğrendik. Kötü geçen 5 yılın psikolojisiyle rahatlatma oldu*” demiştir. Dinî boşanmanın ardından hissedilen diğer duyguların belirsizlik (Önce belirsizlik ancak daha sonra ise şükrettim. Her şeyde hayır vardır diye düşündüm ve şükür namazı kıldım) ve karmaşıklık (Değişik, karmaşık, özgür... Sempatı kurulamayacak ve anlatılamayacak kadar karmaşık... Tabi tüm bu karmaşık haller çocuklarım için...) olduğu da K10-Erkek tarafından ifade edilmiştir. Katılımcılardan birkaçı ise çok kötü olduklarını (K7-Kadın) ve berbat (K9-Erkek) hissettiklerini dile getirmişlerdir.

Bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde çiftleri boşanmaya iten problemlerin varlığı, boşanma sürecinin getirmiş olduğu stres ve sürecin belirsizliğinin boşanmanın gerçekleşmesiyle birlikte sona ermesinin bazı katılımcıların iyi, rahatlamış, hafiflemiş, özgür hissetmelerinde etkili olduğu düşünülebilir. Yine boşanma sonrasında yeni bir hayata başlamanın getirdiği stres ve kaygının bazı katılımcılar açısından karmaşıklık ve belirsizliğe sebep olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte katılımcıların bazılarının kötü ve berbat hissetmesi boşanma sonrası yaşanan hayal kırıklığı, kaygı ve stresten kaynaklanmış olabilir.

Dinî ve resmî boşanma ile ilgili görüşlerini bütüncül olarak resmetmek için katılımcılara “*Resmî boşanma sizin için ne anlama geliyor?*” sorusu yönlendirilmiştir. Dinî boşanmaya benzer şekilde bazı katılımcılar resmî boşanmayı “*kurtulma, bağın kopması, her şeyin bitmesi, sona ermesi*” (K1-Kadın, K6-Erkek, K9-Erkek) olarak tanımlamışlardır. K13-Erkek resmî boşanmayı mutluluk olarak tanımlarken, bazı katılımcılar resmî nikâh tanımında olduğu gibi daha işlevsel yönünü ön plana alarak değerlendirmişlerdir: “*Devlet işlerinde aile bağının kopmasıdır.*” (K3-Erkek). “*Kağıt üzerindeki evliliğin bitişi.*” (K2-Kadın), “*Resmî olarak kendi irademle azat edilme anlamına geliyor*” (K16-Kadın). Katılımcılardan bazıları dinî boşanmanın önemine dikkat çekmiş, resmî boşanmayı formalite olarak tanımlamışlardır: “*Boşanma zaten daha önceki evrelerde gerçekleşmiş oluyor. Bedenen, ruhen ve diğer yönlerden boşanmayı imza altına almak sadece işin prosedürlerini ortadan kaldırma, hukuki olarak önünüzün açılması anlamına geliyor*” (K10-Erkek).

Resmî boşanmayla ilgili K12-Erkek, mahkeme sürecinin çiftler için uzun ve meşakkatli bir sürece dönüşebildiğine dikkat çekmiştir: “*Resmî nikâhta olduğu gibi bir formalite; fakat bu formalite insan için çok büyük bir eziyete dönüşebilir. Allah'tan ben anlaşmalı boşanmaya bir şekilde razı ettim de o kadar uğraşmadım. Yıllarca resmî boşanma için mücadele eden insanları tanıyorum. İslâm'da erkek için üç kelimelik bir şey hukuki olarak bir erkek için işkenceye dönüşebilir. Bunu anlayabiliyorum kadını korumak ve istismarı engellemek için yapılan bir şey; fakat bu süreçlerin erkek için ne kadar ıstıraba dönüştüğünü biliyorum...*”.

Resmî boşanma sürecinde çocukların varlığının boşanma sürecini, yüklenen anlamı etkilediği görülmüştür: “*Resmî boşanma önemli. Herkes kendi hayatını yaşıyordu. Eş demek arkadaş demek. Çocuklar mahvolmasın diye başkası ile evlenmedim. Amaç ondan kopmak. Zaten ayrıydık. Sen yoluna ben yoluma. Belki evlenebilirdim. O zaman öyle düşünmüştüm. İnsanlar normal kocaları boşuyor ben olmayan kocayı kaybetmekten korktum. Sonra bağımsız olmayı istedim.*” (K15-Kadın). Son olarak bazı katılımcılar ise resmî ve dinî boşanma arasında herhangi bir fark olmadığını dile getirirken boşanmanın özünde çok iyi bir şey olmadığını ifade etmişlerdir (K14-erkek, K8-Erkek, K7-Kadın).

Resmî boşanmanın bireyleri duygusal olarak nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla “*Resmî boşanma sonrasında kendinizi nasıl hissettiniz?*” sorusu yönlendirilmiştir. Bazı katılımcılar boşanma sonrasında kendilerini hür, özgür, kuş gibi hafif hissettiklerini ifade etmişlerdir (K1-Kadın, K9-Erkek, K13-Erkek). Benzer şekilde bazı katılımcılar da hissettikleri duyguyu rahatlatma olarak adlandırmışlardır: “*Kurtulmuş hissettim. Artık tamamen o benden ben ondan kurtulmuşuk. Rahatladım.*” (K12-Erkek). Hissettiği rahatlatmanın nedenini K10-Erkek “*Büyük bir rahatlatma. Çünkü hukuki olarak hareket edemiyor, sanki boynunuza zincir takılmış gibi. Boşlukta, ilerleyemiyorsunuz. Sorunları geride bırakamıyorsunuz. Her gün sabah kalktığınızda sorunlar yani başınızda duruyor. Boşanınca tüm belirsizlikler bitti. İlerlemenizi engelleyen her şey önümüzden çekilince büyük bir rahatlatma hissediyorsunuz...*” diyerek ifade etmiştir. Benzer şekilde K16-Kadın resmî boşanmada hissettiklerini muhteşem ötesi iyi olarak tanımlarken K7-Kadın sürecin uzunluğuna dikkat çekerek “*Çok huzurlu hissettim; çünkü uzun zaman sonra geldi*” demiştir.

Resmî boşanmayı bazı katılımcılar (K15-Kadın, K6-Erkek, K11-Erkek) rahatlatmanın aksine kötü, çok üzücü bir durum, boşluk hissi olarak tanımlamışlardır: “*Biraz dağılmış, biraz da yalnızlığın kuyusuna düşmüş hissi verdi.*” (K3-Erkek). Son olarak katılımcılardan bazıları ise normal hissettiklerini, boşanma sürecinin nihâyete erdiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir (K4-Erkek, K5-Erkek, K8-Erkek). Resmî boşanma sonrasında bireylerin nasıl hissettikleri genel olarak değerlendirildiğinde, bireyler için uzun ve meşakkatli olan mahkeme sürecinin bitmesiyle birlikte onların yoğun bir rahatlatma hissi yaşadıkları görülmektedir. Yasal bağların ortadan kalkmış olması ise özgürlük ve hafiflemiş olmak şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcılardan çok azı boşanma süreci sonrasında olumsuz duygular hissettiklerini dile getirmişlerdir. Olumlu duyguların daha yoğun olarak tanımlanması mahkeme sürecinin yoruculuğunun bitmesi, süreç içinde yıpranan ilişkinin bitmesiyle oluşan rahatlatma ve belirsizliğin sona ermesiyle ilişkilendirilebilir. Ancak boşanmanın üzerinden geçen zamanın da bu değerlendirmelerde etkili olabileceği düşünülebilir. Nitekim örneklemin boşanma yaş ortalaması yaklaşık 25'tir.

Resmî ve dinî boşanmanın bireyler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla “*Evlilik bağınızın tamamen bittiğini resmî boşanmadan sonra mı yoksa dinî boşanmadan sonra mı hissettiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yarısına yakını dinî boşanmadan sonra evlilik

bağının tamamen bittiğini hissettiklerini söylemişlerdir (K1-Kadın, K2-Kadın, K4-Erkek, K5-Erkek, K9-Erkek9. Katılımcılardan K10-Erkek “*Dinî olarak boşanmakta ruhen ve hissi olarak bitiriyorsunuz. Resmî boşanma ise sadece hayatınızı yeniden düzenlemek için kurallara uyma olarak hissettiriyor.*” sözleriyle dinî boşanmada duygusal olarak evlilik bağının ortadan kalktığını, resmî boşanma ile birlikte yasal bağlarında koştüğünü ifade etmiştir. K12-Erkek de benzer ifadeler kullanmıştır: “*Dinî boşanmadan sonra tamamen bittiğini hissettim. Resmî boşanma artık tamamen formalite bir iş haline geldi.*” K7-Kadın, K16-Kadın ve K15-Kadın her ikisinde de benzer şeyler hissettiklerini söylerken diğer katılımcılar resmî boşanmayla birlikte evlilik bağlarının tamamen bittiğini hissettiklerini ifade etmişlerdir. Cevaplar bütün olarak değerlendirildiğinde katılımcılar dinî boşanmayla birlikte aralarında oluşan duygusal bağın bittiğini hissederken, onların resmî boşanmayla birlikte yasal bağın da bittiğini hissettikleri anlaşılmıştır.

Resmî nikâh kıyma yetkisinin müftülöklere verilmesinin yanı sıra boşanma sonrasında oluşan mağduriyetlerin önüne geçilmesi için resmî boşanmanın dinî boşanma yerine geçebileceğine dair DİB tarafından fetva yayınlanmıştır.³¹ Bu bağlamda katılımcılara son olarak resmî boşanmanın dinî boşanma yerine geçmesini nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Katılımcıların birkaçı bunu bilmediklerini (K1-Kadın, K4-Erkek, K6-Erkek, K11-Erkek) ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğu ise bu kararı olumlu karşılamışlardır: “*Bence işi uzatmamak için doğru bir yöntem.*” (K2-Kadın), “*İyi güzel; çünkü talâk kelimesini duymak zor bir durum.*” (K7-Kadın), “*Evet biliyorum. Bu iyi bir şey. Allah huzurunda rahatlatıcı bir şey.*” (K15-Kadın). Alınan kararlar ilgili K10-Erkek “*...Hâkim karşısında özgür iradeniz ile vermiş olduğunuz karar aynı zamanda Allah huzurunda da olduğu için resmî boşanmanın dinî boşanma olarak da kabul gördüğünü biliyordum. Bunun doğru bir yorum olduğuna da inanıyorum.*” diyerek resmî boşanmada gösterilen iradenin aslında dinî boşanma için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Kararı olumlu olarak karşılayanlar yanında birkaç katılımcı dinî boşanmanın ayrıca olması gerektiğine vurgu yapmışlardır: “*Bence resmî boşanma dinî boşanmanın yerini tutamaz; din ve devlet işleri birbirinden ayrı şekilde işler.*” (K3-Erkek), “*Kâğıt üzerinde olan bir şey maneviyatın önüne geçemez.*” (K13-Erkek), “*Evet biliyorum. Olabilir. Fakat erkeğin bu yetkisini yani dinin verdiği yetkiyi hiç kimse alamaz diye düşünüyorum. Bunun için erkeklerin bilinçlenmesi gerekiyor.*” (K12-Erkek).

SONUÇ

Bireylerin boşanmayı resmî ya da dinî şekliyle nasıl algıladıkları ve anlamlandırdıkları, resmî-dinî boşanma ayrımının bireyleri nasıl etkilediği, hukuki ve fikhî bağlamının ötesinde bireyin psikolojik ve dinî yaşantısı için önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma resmî-dinî nikâh, resmî-dinî boşanma ile ilgili boşanma sürecini deneyimlemiş bireylerin algı ve anlamlandırmalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç ve problemten yola çıkıldığında;

Yapılan alan araştırması sonucunda boşanan bireylerin evlilik ve özel hayatlarında dini ve dindarlığı önemsedikleri, büyük çoğunluğunun kendilerini eşlerinden daha dindar olarak tanımladıkları, din ve maneviyatın evlilik hayatıyla ilgili alınan kararlarda etkili olduğu, fakat eş tercihlerinde ise dindarlığın aynı derece etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Evlilik tercihlerinde dindarlığın ilk sırada yer almaması alanda yapılan araştırmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Yapılan çalışmalar, evlilik tercihinde kadınların erkeğin işinin olması, ekonomik güç ve sosyal statüye sahip olması, aile yapılarının benzer olması ve ilk kez evlenecek olmasını önemserken, erkeklerin kadınlarda fiziksel özellikler, ilk kez evleniyor olması, aile yapısındaki benzerlik ve kadının dindar olmasını önemsedikleri tespit edilmiştir.³² Sonuçlar bütün olarak değerlendirildiğinde dindar bireylerin evlilik tercihlerinde dindarlığın ilk sırada yer almadığı görülmektedir. Çalışmada katılımcıların eşleriyle manevi olarak bir yakınlık kurmadığı da tespit edilmiştir. Bu durum eş tercihlerinde dindarlığı önemsememelerinin doğal bir sonucu olarak yorumlanabileceği gibi eşle yaşanan çatışmalar nedeniyle eşin dindarlığı ve eşle kurulan manevi yakınlıkla alakalı katılımcıların algı süreçlerinin olumsuzlaştığı şeklinde de düşünülebilir. Bu bağlamda dindar bireylerin eş tercihi, dindarlık ve manevi yakınlıkla alakalı daha kapsamlı çalışmaların yapılması faydalı olabilir.

Çalışmada katılımcıların çoğunun dini nikâhi öncedelediği ve evlilik bağının kurulduğunu dini nikâhla birlikte hissettikleri tespit edilmiştir. Yine katılımcıların dini nikâhi belirgin bir biçimde öncemeleri ve bununla birlikte resmî nikâhin da hukuksal açıdan getirdiği koruma ve gerekliliğini vurgulamaları önemli bir sonuçtur. Resmî nikâhin kamusal hakları, toplumsal güvenceyi ve yasal bağı; dini nikâhin ise duygusal, kutsal ve manevi bağı temsil ettiği değerlendirilmiştir. Bu sonucu uygun ve tamamlayıcı nitelikte düşünülebilecek kadınların evliliğin meşru olması ve gerçekleşmesi için dini ve resmî nikâhtan hangisini önceliklerini belirlemek amacıyla Korkmaz tarafından yapılan alan araştırmasında ise dört farklı algı ortaya koyulmuştur. Hem resmî nikâhi, hem de dini nikâhi gerekli görüp dini nikâhi evliliğin meşru ve geçerli olması için zorunlu görenler, resmî nikâhi önemsemekle birlikte ikinci evliliklerinde dini nikâhi ön plana çıkarırlar, resmî-dini nikâhin aynı derecede önemli olduğuna inananlar ve kadınların korunması için resmî nikâhi gerekli görüp dini nikâhi gerekli görmeyenler olduğunu tespit etmiştir.³³

Dinî boşanma, katılımcılar tarafından daha çok duygusallık, mahremiyet ve kutsalla ilişkili olarak anlamlandırılırken resmî boşanma daha çok hukuki boyutu ve sosyal işlevleri ile tanımlanmıştır. Boşanmada manevi bir stresin ortaya çıktığını, Blomquist ise boşanmanın sadece eşler arasındaki bağı çözmek anlamına gelmediğini, daha derinlerde var olan manevi bağında kaybedildiğini söylemiştir.³⁴ Çalışmadan elde edilen bulgularda dini boşanma için yapılan manevi bağın kopması, kutsalla ilişki ve mahremiyet vurgusu alan yazındaki çalışmalarla örtüşmektedir.³⁵ Bunun yanı sıra bazı katılımcılar için resmî boşanmanın formalite bir prosedür olarak görülmesi dikkat çekicidir. Bireylerin yüksek dindarlık düzeyleri ve kanunları aşmış gözükten manevi tasavvurları bu tür düşüncelere sebep olabilir. Diğer taraftan bu bulgu otoriteden ve zorunluluklardan kaçmak şeklinde de yorumlanabilir. Ancak verilerden hareket edildiğinde unutulmaması gerekir ki

31 DİB, *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*, 452.

32 ASPB, *Türkiye’de Evlilik Tercihleri*, 19-24; Merve Kaçar, *Flört Süresinin Bireylerin Eş Seçme Önceliklerine İlişkinin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 118; Sevim Yelda, “Evlilik Öğretilebilir mi?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 608; Hatice Günayer Şenel, “Eş Seçimi Kararı”, *Evlilik Okulu*, ed. Haluk Yavuzer (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004), 62; Esin Efe, *Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçme Eğilimleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 22.

33 Korkmaz, *Müslüman Türk Ailelerde Dindarlık-Boşanma İlişkisi: Almanya Rheinland Pfalz Eyaleti-Mainz Bölgesi*, 101.

34 Jean M. Blomquist, “Exploring spiritual dimensions: Toward a hermeneutic divorce”, *Pastoral Psychology* 34/3 (1986), 161.

35 Elizabeth J. Krumrei vd., “Spiritual stress and coping model of divorce: A longitudinal study”, *Journal of Family Psychology* 25/6 (2011), 974.

resmî boşanma sürecinin meşakkatli olması ve mahkeme sürecinin uzaması bireyler için yıpratıcı bir unsurken dini boşanmanın keyfi, bilinçsiz ve kötüye kullanıma açık olması rahatsız edici bir durum olabilmektedir. Resmî boşanma ile birlikte bireylerin ve varsa özellikle çocukların yasal hakları özellikle kadın katılımcıların önemsedığı bir durum olarak gözükmektedir.

Katılımcılardan dinî boşanma sürecinde kendilerini rahatlamış ve iyi hissettiklerini söyleyenlerle birlikte birkaçı kötü ve berbat hissettiğini dile getirmektedirler. Benzer şekilde katılımcılar resmî boşanma gerçekleştiğinde de rahatlamış, özgür ve hafiflemiş, resmî bağlardan kurtulmuş olduklarını ifade etmektedirler. Hem resmî hem de dinî boşanmada katılımcıların hissettiği duyguların büyük oranda olumlu olması boşanma sürecinde yaşanan duygusal ve sosyal boyutları ile kaygı ve stresin bitmesi ve belirsizliğin sona ermesi şeklinde yorumlanabilir. Yapılan çalışmalarda boşanma sürecinde olumlu dibi başa çıkma, depresyonun azalması ve dindarlığın artışı ile ilişkili bulunurken, olumsuz dini başa çıkma, depresyon ve dindarlığın azalması ile ilişkili bulunmuştur.³⁶ Boşanma süreci bazı bireyler için stres ve kriz anlamına gelirken bazıları için stresli bir sürecin sona ermesiyle birlikte rahatlamayı ifade etmektedir.³⁷ Çalışmada da benzer şekilde bazı katılımcılardan bazılarının boşanmayı kötü, berbat olarak tasvir ederken bazılarının rahatlamadan bahsettiği görülmüştür.

Diğer önemli bir bulgu bazı katılımcılar için dini nikâhın manevi-varoluşsal bağı temsil etmesidir. Çünkü konunun derinliğini, daha doğrusu psişik derinliği yansıtmaları açısından bu önemli bir göstergedir. Bu bulgu, evliliğe bireylerin manevi ve duygusal yatırımları hakkında ilgililere fikir verebilir. Belki böylelikle ayrılma aşamasında ortaya çıkan büyük kırılmalar anlaşılabilir ve konunun fikhî, hukuki, psikolojik ve sosyolojik kapsamından daha geniş bir yönünün olduğu fark edilebilir. Ayrıca bu tür bulgular dinin doğasına ve dinlerde geçen şekli ile nikâh olgusunun manevi yönüne ve güçlü bir bağ olduğuna dair görüşlere uygundur. Yani duygu, maneviyat ve varoluş gibi içkin ve özsel özelliklerin dini nikâh ve boşanmanın algılanması ve anlamlandırılmasında ortaya çıkması normal bir sonuçtur.³⁸

Çalışmada katılımcıların dini boşanmaya yükledikleri anlamla birlikte boşanma sürecinde dini kaynaklardan ne kadar faydalandıkları üzerinde durulması gereken diğer bir noktadır. Katılımcıların çoğunluğunun dini boşanmaya önem vermeye birlikte dini boşanmada temel konular ve kavramlar hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmadıkları, boşanma sürecinde fikhî veya manevi destek almadıkları, hakem uygulamasından faydalanmadıkları belirlenmiştir. Buna karşın boşanma sürecinde en çok gündeme getirilen dini bağlamın mihr olduğu görülmüştür.

Bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde resmî/dini nikâh/boşanma ayrımının boşanan bireyler açısından önemsendiği, farklı algılara ve anlamlandırmalara sebep olduğu görülmüştür. Gerek din psikolojisi alanında, gerek ilahiyat ve diyanet kapsamında yapılan/yapılacak çalışmalarda konunun farklı yönlerinin dikkate alınması ve daha duyarlı stratejilerin geliştirilmesi faydalı olabilir. Ayrıca bu sorunun bilimsel bir şekilde daha geniş örnekleme ve farklı yöntemlerle çalışılması boşanma sürecindeki bireylere yapılacak psikolojik destek ve manevi danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinde nitelikli çalışmaların ve planlamaların oluşturulmasına katkı sağlayabilir. Bireylerin dini nikâh ve dini boşanmaya dair algı ve anlamlandırmalarının somut bir şekilde davranışa dökülmesi (evlilik tercihi, manevi yakınlık, talâk, hakem uygulaması vb.) için manevi danışmanlık ve rehberlik, eğitim, seminer vb. çalışmaların yapılarak dindar bireylerde var olan kaynakların aktif hale getirilmesinin evlilik ve boşanma sürecinin daha sağlıklı yürütülebilmesinde faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Tarih: 14.09.2022, No: E.72191) alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir– N.F., H.K.; Tasarım – N.F., H.K.; Denetleme – N.F., H.K.; Kaynaklar – N.F., H.K.; Malzemeler – N.F., H.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlenmesi – N.F., H.K.; Analiz ve/veya Yorum – N.F., H.K.; Literatür Taraması – N.F., H.K.; Yazıyı Yazan – N.F., H.K.; Eleştirel İnceleme – N.F., H.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the Bingöl University Rectorate, Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee (Date: September 14, 2022, Decision Number: E.72191).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept - N.F., H.K.; Design - N.F., H.K.; Supervision - N.F., H.K.; Resources - N.F., H.K.; Materials - N.F., H.K.; Data Collection and/or Processing - N.F., H.K.; Analysis and/or Interpretation - N.F., H.K.; Literature Search - N.F., H.K.; Writing Manuscript - N.F., H.K.; Critical Review - N.F., H.K.

Declaration of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Acar, H. İbrahim. "Talâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Eylül 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/talak>
Arastaman, Gökhan vd. "Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenilirlik: Kuramsal Bir İnceleme". *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/1 (2018), 37-75.

36 Amy Pieper Webb, *A Religious Coping Model of Divorce Adjustment* (USA: The University of Texas, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008); Ferah, *Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı*; Salim, *Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği*; Baynal, "Boşanma Sonrası Başa Çıkma Dini ve Manevi Etkilerinin İncelenmesi".

37 Korkmaz, *Müslüman Türk Ailelerde Dindarlık-Boşanma İlişkisi: Almanya Rheinland Pfalz Eyaleti-Mainz Bölgesi*, 264-330; Murat, Dokur - Yael Profeta, *İlişki Denklemi Aileler ve Çiftler* (İstanbul: Goa Yayıncılık, 2014), 192.

38 Bk. Ferah, *Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı*, 38-48.

- Ankan, Çiğdem. *Halkın Boşanmaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1996.
- Aslan, Bedri. "Muvazaalı Boşanmanın Hükümü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 81-92.
- ASPB. *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler (TAYA 2013)*. Araştırma Raporu. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2011.
- ASPB. *Türkiye'de Evlilik Tercihleri*. Araştırma Raporu. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2015.
- Bacanlı, Hasan. "Eş Tercihleri". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 2/15 (2001), 7-16.
- Baş, Türker - Akturan, Ulun. *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 3. Baskı., ts.
- Baynal, Fatma. "Boşanma Sonrası Başa Çıkmada Dini ve Manevi Etkilerin İncelenmesi". *Bilimname* 35 (2018), 253-282.
- Blomquist, Jean M. "Exploring spiritual dimensions: Toward a hermeneutic divorce". *Pastoral Psychology* 34/3 (1986), 161-172. <https://doi.org/10.1007/BF01759963>
- Bohannon, Paul. "The Six Stations of Divorce". *Divorce and After*. ed. Paul Bohannon. 33-62. New York: Doubleday and Company Inc., 1970.
- Coleman, Marilynn vd. "Divorce and Postdivorce Relationships". *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*, ed. Anita L. Vangelisti - Daniel Perlman. 157-176. USA: Cambridge University Press, 2006.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Temel Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- DİB. *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı., 2018.
- DİB. *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı - II*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- DİB. *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı - VI*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Dokur, Murat - Profeta, Yael. *İlişki Denklemi Aileler ve Çiftler*. İstanbul: Goa Yayıncılık, 4. Baskı., 2014.
- Efe, Esin. *Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçme Eğilimleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Erinç, Muhammed. "Resmî Nikâh Karşılaştırması ve Müftülere Nikâh Görevinin Verilmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 30 (2017), 299-336.
- Ferah, Nimet. *Boşanma Psikolojisi Dini Başa Çıkma Yaklaşımı*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları, 1. Baskı., 2019.
- Geçioğlu, Ahmet Rifat - Döner, Ertuğrul. "İslam'da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 603-627.
- Gökçe, Birsen. "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1978), 7-21.
- Gül, Gülbahar. "Aile ve Evlilik Kurumu". *Evlilik Okulu*. ed. Haluk Yavuzer. 20-29. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Günayer Şenel, Hatice. "Eş Seçimi Kararı". *Evlilik Okulu*. ed. Haluk Yavuzer. 53-66. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004.
- Holmes, Thomas H. - Rahe, Richard H. "The social readjustment rating scale". *Journal of Psychosomatic Research* 11/2 (1967), 213-218. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](https://doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4)
- İmamoğlu, Abdulvahit - Ferah, Nimet. "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (27 Aralık 2019), 497-530.
- İslamoğlu, A. Hamdi - Alnıaçık, Ümit. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım Yayın, 2019.
- Kaçar, Merve. *Flört Süresinin Bireylerin Eş Seçme Önceliklerine İlişkinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Karataş, Zeki. "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri". *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 62-80.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Terapötik Boşanma". *Bilimname* 1X/3 (2005), 75-87.
- Kavak, Ayşe. *Evlili Bireylerde Evlilik Doyumu, Aile İşlevselliği ve Çatışma Çözüm Stilleri*. Ankara: Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2018.
- Kılınçer, Hatice. "Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2021), 263-273.
- Kılınçer, Hatice. *Maneviyyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Korkmaz, Hatice. *Müslüman Türk Ailelerde Dindarlık-Boşanma İlişkisi: Almanya Rheinland Pfalz Eyaleti-Mainz Bölgesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021.
- Krumrei, Elizabeth J. vd. "Spiritual stress and coping model of divorce: A longitudinal study". *Journal of Family Psychology* 25/6 (2011), 973-985. <https://doi.org/10.1037/a0025879>
- Lazarus, Richard S. - Folkman, Susan. *Psychological Stress and The Coping Process*. New York: Springer, 1984.
- Salim, Esmâ. *Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma ve Dini Başa Çıkma: Isparta Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Şimşek, Hasan - Yıldırım, Ali. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2016.
- TÜİK. "Aile Yapısı Araştırması, 2016". Erişim 23 Kasım 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Aile-Yapisi-Arastirmasi-2016-21869>
- Uyanık, Zeki. "Müftülöklere Resmî Nikâh Kıyma Yetkisinin Verilmesi ve İslam Hukuku Açısından Uygulamada Karşılaşılabilecek Muhtemel Problemler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 389-413.
- Webb, Amy Pieper. *A Religious Coping Model of Divorce Adjustment*. USA: The University of Texas, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- Yelda, Sevim. "Evlilik Öğretilebilir mi?". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 606-610.

EXTENDED SUMMARY

Divorce is a problem that concerns the individual, society, and social order. For individuals, divorce is a challenging and abrasive process and is a source of stress that ranks first among the difficult life events. Depending on the culture they live in and their status, the reactions of individuals to this extraordinary change can be different. In its psychological context, this is also a problem of adaptation. Some individuals show coping behaviors with this process. Divorce is closely related to the individual's religious values, basic beliefs, and judgments, as well as to individual psychology. Also, divorce has many dimensions. Divorce can be evaluated from legal, religious, social, psychic, economic, or parental perspective.

Official or religious practices are effective in marriage and divorce processes in Turkey. Along with official processes, religious divorce continues as a phenomenon in society and individual life. While official laws determine the public regulations regarding marriage and divorce, religious laws have some sanctions and rules in this regard. At this point, how individuals perceive and make sense of divorce in its official or religious form, how the distinction between official and religious divorce affects individuals, emerges as an important problem for the individual's psychological and religious life beyond its legal and fiqh context. This research has aimed to reveal the perceptions and interpretations of divorced individuals related to civil-religious marriage and civil-religious divorce. So the aim of the research is to determine the perceptions and interpretations of divorced individuals regarding official and religious divorce by Muslim individuals. For this purpose, a total of 16 divorced participants, 5 women and 11 men, were reached. Interviews were conducted with the participants in accordance with the qualitative research paradigm, and the obtained data were evaluated with the descriptive analysis method.

As a result of the field research, it has been determined that divorced individuals care about religion and religiosity in their marriage and private lives; religion and spirituality are effective in the decisions taken about their marriage life, and most of the participants prioritize religious marriage and they feel that the marriage bond is established with religious marriage. Again, it is an important result that the participants clearly prioritize religious marriage and also emphasize the legal protection and necessity of civil marriage. It was evaluated that the civil marriage represents public rights, social security and legal bond, the religious marriage represents emotional, sacred and spiritual bond. On the other hand, religious marriage was evaluated to represent emotional, sacred, and spiritual bond. Similarly, religious divorce was defined by the participants in relation to emotionality, privacy, and the sacred, while official divorce was defined mostly with its legal dimension and social functions.

As a result, religious divorce by divorced individuals is mostly cared about and internalized, it is perceived and made sense with its spiritual, existential, and emotional dimensions. It can be said that it is perceived as a social reality and a necessary procedure. On the other hand, formal divorce was defined as a formal procedure – that means unnecessary process – by some participants. This is a remarkable result. Individuals' high levels of religiosity and their spiritual visions that seem to transcend the law may have caused such thoughts and this finding can be interpreted as escaping from authority and obligations. However, it should not be forgotten that while the official divorce process is difficult and the court process is prolonged, religious divorce that is open to abuse, the arbitrary and unconscious, can be a disturbing situation. Another important point, the official divorce, the legal rights of individuals and children, seem to be a situation that especially women participants care about.

When the findings were evaluated as a whole, it was seen that the distinction between civil/religious marriage/divorce caused different perceptions and meanings for divorced individuals. It may be beneficial to consider different aspects of the subject and to develop more sensitive strategies in conducted/will conducted studies both in the field of psychology of religion and within the scope of theology and religious affairs. In addition, studying this problem scientifically with a larger sample and with different methods may contribute to the creation of qualified studies and plans for psychological support and spiritual counseling and guidance activities for individuals in the divorce process. It has been evaluated that it will be beneficial to activate the resources available in religious individuals by conducting studies such as spiritual counseling and guidance, training and seminars in order to put the perceptions and meanings of individuals on religious marriage and religious divorce into behavior in a concrete way, in order to conduct the marriage and divorce process in a healthier way.